

Frihedsmuseet i fortid og nutid

ET BIDRAG TIL DISKUSSIONEN OM ET NYT BESÆTTELSESTIDS- ELLER MODSTANDSMUSEUM

AF

CLAUS BRYLD

Natten til den 28. april sidste år nedbrændte en stor del af Frihedsmuseets bygning ved Esplanaden i Churchill-parken i København. Næsten alle genstande og arkiver blev reddet, men bygningen blev slemt tilredt og er nu ved at blive revet ned. Branden var påsat, og man kan have sine mistanker om, hvilke kredse der stod bag. Var motivet politisk, kan det have været nynazister, der hader modstandsbevægelsen og den antinazisme, den stod for. Men det kan også have været nogen, der handlede ud fra en eller anden variant af individuelt nag eller mental ubalance, måske og måske ikke udspringende af krigen, frihedskampen eller disse begivenheders efterliv i kulturliv og erindring. Frihedsmuseet er jo både et museum og et mindested. Tanken kan også falde på excentriske højrefløjstyper, der i manisk fascination sværmer for de østfrontfrivillige og Hitlers krig. De nylige tyverier af arkivalier fra Rigsarkivet peger på, at sådanne interesser og holdninger kan resultere i grænseoverskridende handlinger. Ildspåsættelsen var i hvert fald en grov forbrydelse og et anslag mod kulturarven, som ikke kan undgå at kalde på spekulationer over, hvem brandstifterne var, og hvorfor de gjorde det.

Både kultur- og statsministeren har lovet, at museet skal genopstå. Men samtidig har der udviklet sig en diskussion om, hvorvidt det indholdsmæssigt skal være det samme museum, eller man skal benytte lejligheden til grundlæggende at forny den udstilling, der daterede sig fra 50 års jubilæet for befrielsen i 1995.

Men lad os først se lidt på Frihedsmuseets historie.

Udspringet var en udstilling, som Frihedsrådet selv foranstaltede i sommeren 1945 i Frimurerlogen på Blegdamsvej i København, dér

hvor Schalburgkorpset havde holdt til. Udstillingen hed »Det kæmpende Danmark« og var forståeligt nok helt koncentreret om den modstandskamp, der netop havde fundet sted. Alene udstillingens navn gav associationer i retning af, at hele nationen havde deltaget i modstandskampen, medmindre man ville tolke det som »den kæmpende del af Danmark«, men det var ikke meningen. I den kamp mellem politikere og modstandsbevægelse om tolkningsretten til historien, der foregik i 1945, valgte modstandsbevægelsen simpelthen at udelade samarbejdspolitikken til fordel for en fremstilling af besættelsestiden som en tid, hvor modstandsbevægelsen både civilt og militært havde kæmpet mod tyskerne og deres håndlangere – og med støtte fra hele folket. Modstandskampen med sabotagen som kulmination var åbenbart det, der var sket under besættelsen. Der var ikke et ord om regeringens samarbejde eller forhandling med tyskerne 1940-43 og den dybe konflikt mellem modstandsbevægelsen og landets myndigheder, og heller ikke om departementschefstyret 1943-45, som var en fortsættelse af samarbejdspolitikken.¹

Det kæmpende Danmark og den udstilling, som fortsatte på Nationalmuseet fra 1948 og i bygningen ved Esplanaden fra 1957 til 1994, kan for mig at se kun betegnes som propaganda² – propaganda for den politiske orden fra 5. maj 1945 og senere for nødvendigheden af et stærkt forsvar i en vestlig alliance. For at karakterisere noget som propaganda er det underordnet, om det er bevidst forstået som sådan – det var udstillingen sikkert ikke for de fleste af tilrettelæggerne. Men med erfaringerne fra især det kommunistiske Østeuropa og dets udstillingspraksis fra slutningen af 1940'erne til Murens fald i 1989 ligger sammenligningen lige for: I de østeuropæiske lande var der tale om ren og uforfalsket historieprojicering, der forstørrede de kommunistiske grupper og partiers rolle både før og under krigen, den nationale fronts betydning i den antifascistiske kamp osv.,³ mens der i Danmark var tale om en voldsom overproportionering af modstandsbevægelsens

1 Niels J. Mørk Hansen: En analyse af Frihedsmuseets permanente udstilling – med henblik på en diskussion af formidlingen af besættelsestidens historie, speciale, Københavns Universitet, 1988, s. 53, efter Claus Bryld & Anette Warring: Besættelsestiden som kollektiv erindring. Historie- og traditionsforvaltning af krig og besættelse 1945-1997, 1998, s. 431.

2 Jf. også Hans Kirchhoff: »Tanker om modstandskampen på museum. I anledning af Frihedsmuseets nyopstilling«, *Fortid og Nutid*, 3, 1992, s. 143, efter Bryld & Warring: *Op.cit.*, s. 432.

3 Af østeuropæiske museer før Murens fald kan f.eks. henvises til Museet for tysk historie i Berlin, DDR, og det tilsvarende museum i Dresden.

og den væbnede kamps betydning for besættelsens forløb.⁴ Hele mønstret i besættelsesfortællingen blev støttet af udstillingens scenografiske udformning (altså efter at den var flyttet over i den nye bygning på Esplanaden), hvor genstandene – som i høj grad var våben – var det afgørende, og hvor tilskueren begyndte og sluttede i det store såkaldte minderum, kaldet kanonhallen, og førtes frem under loftsfarver, der begyndte med mørke og blev stadig lysere, indtil de endte i ren hvid farve.⁵ I den forstand var der tale om en 'renselsesproces', som modstandsbevægelsen med Frihedsmuseet som medium udførte for den besøgende.⁶

Man kan i dag undre sig over, ikke at en sådan historierepræsentation fremkom i 1945, men at den kunne overleve i næsten 50 år efter befrielsen. Det er da også kun forklarligt ved et kompleks af årsager, hvor dels selve ophavssituationen – befrielsesåret 1945 – spiller ind, dels Den Kolde Krig og endelig en meget aktiv gruppering af borgerligt-nationale modstandsveteraner bag museet, der tydeligt så dets samtidfunktion. Staten og dens traditionelle museum, Nationalmuseet, lader til at have spillet en meget tilbagetrukket rolle både for Frihedsmuseets etablering og i hele diskussionen om dets indretning og budskab, selvom museet siden 1957 har været en afdeling under Nationalmuseet. Men direktøren, Poul Nørlund, ville, før han døde i 1951, helst have udstillingen adskilt fra Nationalmuseets bygning og placeret andetsteds, hvilket jo også skete.⁷

Med den ophedede stemning, der herskede i foråret og sommeren 1945, forstår man godt det skildrede bud på besættelseshistorien. Modstandsbevægelsen skulle hævde sig over for de politikere, der mod bedre vidende på samme tid prøvede at markedsføre sig som en anden slags modstandsfolk, der i virkeligheden var en forudsætning for, at modstanden i det hele taget havde kunnet finde sted. Politikerne tolkede deres handlinger under krigen som »passiv modstand« mod tyskerne og ikke som samarbejde eller forhandling med dem, og det slap de stort set godt fra, fordi befolkningen fandt behag i forestillingen om, at de også selv havde været en slags modstandsfolk. Hukommelsen var kort, og man må antage, at det de fleste huskede, drejede sig om

4 Mørk Hansen, s. 33 et passim, efter Bryld & Warring: Op.cit., s. 438.

5 Esben Kjeldbæk: Frihedsmuseets historie, i Frihedsmuseets katalog, 1996, s. 45, efter Bryld & Warring: Op.cit., s. 438.

6 Mørk Hansen, s. 28, efter Bryld & Warring: Op.cit., s. 438. Parallellen til det norske Hjemmefrontmuseum er tydelig, jf. Anne Eriksen: Det var noe annet under krigen, 1995, s. 109-119.

7 Mørk Hansen, s. 10 f., efter Bryld & Warring: Op.cit., s. 434.

besættelsens sidste tid – fra folkestrejken i København i juli 1944 til 5. maj 1945. I denne periode var næsten alle imod tyskerne, Schalburg-korpset og HIPO og tænkte ikke på de foregående 3-4 år, hvor de havde været passive og fundet sig i mange tyske angreb på retsstaten, som den danske regering også tolererede, fordi den for næsten enhver pris ville undgå norske, for slet ikke at tale om polske tilstande i Danmark.

1945 var altså én ting. Noget andet var 1957, da den oprindelige udstilling vandrede fra Nationalmuseet over i den nye bygning i Churchill-parken. Alene navnet på det nye museum udgjorde en tilsnigelse: »Museet for Danmarks frihedskamp«. Danmark førte ikke nogen frihedskamp, snarere tværtimod, det gjorde modstandsbevægelsens forskellige organisationer som Frit Danmark, DKP, Dansk Samling, Ringen, BOPA, Holger Danske m.fl. Ingen fra det officielle Danmark deltog direkte i modstandskampen, og i modsætning til modstandsbevægelsen var de vel at mærke demokratisk valgt.

Et yderligere problem i 1957 var, at museet blev inddraget i Den Kolde Krig. Det blev taget i brug under Den Kolde Krigs højdepunkt et år efter den sovjetiske invasion af Ungarn, og det var også borgerlige modstandsveteraner, der stod bag det gennem indsamlinger osv. NATO-propagandaen var stærk, slagordet 'Aldrig mere en 9. april' var den tids mantra. I selve udstillingen nævntes forhandlings- og samarbejds-politikken stadig ikke, og DKP's rolle som pioner i modstandskampen blev underprioriteret. DKP selv lagde nu også afstand til museet.⁸ Modstandsbegrebet var i det hele taget det brede, nemlig modstandsbevægelsen som en enhed og udtryk for *hele folkets* kamp mod besættelsesmagten. En kollektiv fortælling med en mørk begyndelse, en heroisk kulmination og en lykkelig, men sorgblandet slutning på grund af de døde modstandsfolk. Det siger samtidig sig selv, at retsopgøret og udrensningen ikke var nævnt med ét ord; alle tyskvenlige, som blev nævnt, blev jævnt hen dæmoniseret.

De yngre historikere, der tog over i 1980'erne og -90'erne, kunne godt se, at denne form for museumsformidling – 40-50 år efter befrielsen – var ude af takt med tiden. Det gjaldt både teknisk – i den raritetskabinet-lignende dyrkelse af genstande fra modstandskampen, der mest var våben – og indholdsmæssigt – i den reducerende sort/hvide fortælling. Politisk set var tiden også en anden. Ikke kun nazismen, men også kommunismen var forsvundet som trusler inde – så vel som udefra, og samtidig begyndte veteranerne af naturlige grunde at falde fra. Så den nye udstilling fra 1995 blev betydelig mere 'korrekt' i

8 Om museet og anti-kommunismen, jf. også Kirchhoff: Op.cit., s. 144 f.

historievidenskabelig forstand, selvom museet stadig både skulle være mindsted og levende udstilling. Det skulle sige sin egen generation noget, ikke kun besættelsesgenerationen, og derfor måtte samarbejdspolitikken også medtages ligesom 'borgerkrigsaspektet', altså dette, at besættelsestiden også medførte, at danskere sloges mod danskere. Men grundlæggende blev museet stadig defineret som »et museum for modstandskampen«,⁹ og det har det altså været lige indtil 28. april sidste år.

Spørgsmålet er nu, om museet ikke snarere burde blive et museum for besættelsestiden inden for rammerne af 2. verdenskrig. Nostalgikere som Dansk Folkepartis Pia Kjærsgaard og Enhedslistens Jørgen Arbo-Bæhr har ganske vist krævet, at det gamle skal fastholdes, men de fleste historikere vil formentlig foretrække en udstilling, hvor modstandsbevægelsen selvfølgelig er en vigtig del, men hvor hele besættelsespektret foldes ud. Det skete faktisk på en udstilling på Nationalmuseet i 2005 – »Spærretid«, hed den – så det må kunne gøres igen.

Siden 1995 er der fremkommet et hav af nye forskningsresultater om besættelsen – jeg har optalt mindst 80 bøger og tidsskriftsartikler – og disse resultater burde også reflekteres i en ny udstilling.

Grundfortællingen om besættelsestiden

Lad os se lidt nærmere på nogle af disse forskningsresultater. For at sætte dem i den rigtige kontekst er det dog nødvendigt at gå lidt længere tilbage i historieskrivningen og se, hvordan den har udviklet sig igennem årene.

Lad os begynde med det, Anette Warring og jeg i bogen *Besættelsestiden som kollektiv erindring* fra 1998 kaldte 'grundfortællingen' om de fem år, det englænderne kalder en *master narrative*. Denne grundfortælling, dens sandhedsværdi ufortalt, har præget al formidling om besættelsestiden lige siden 1945. Det var nemlig her, den blev fastlagt, som et resultat af kompromiset mellem modstandsbevægelsen og politikerne. Modstandsbevægelsens fortælling om besættelsen blev accepteret af politikerne, der gjorde sig selv til en del af den og dermed kunne fortsætte på deres poster. I politikernes version af grundfortællingen udgjorde de forudsætningen for den aktive modstand, de havde så at sige gjort 'passiv modstand' ved at holde skjoldet, hvor modstandsbevægelsen havde svinget sværdet.

9 Esben Kjeldbæk: Idéoplæg til ændring af den faste udstilling på Frihedsmuseet, 25. januar 1991, s. 41-44, efter Bryld & Warring: Op.cit., s. 441.

Grundfortællingen er en hegemonisk fortælling, og dens dominans har været af en sådan styrke, at den har haft modelmagt, således at konfliktende fortællinger nødvendigvis har måttet forholde sig til den for overhovedet at blive synlige. Alle, der er født mellem ca. 1920 og 1970, er selv bærere af denne fortælling, også i de tilfælde, hvor vi måske ikke har lyst til at være det.

Sjældent lader historiske forløb sig passe så præcist ind i et klassisk episk fortælle-mønster med *begyndelse*, *midte* og *slutning*som besættelsens udvikling. Den danske grundfortælling om besættelsestiden begynder med den 9. april 1940 og slutter med den 5. maj 1945. Narrationens midte og hovedindhold er besættelsen med modstandskampen og den dansk-tyske konflikt som det absolut dominerende tema.

Grundfortællingens dramaturgiske form er den såkaldte berettermodel (også kaldet Hollywoodmodellen), som strukturerer fortællingen og dens identifikations- og spændingskurve.¹⁰ Strukturen blev allerede beskrevet af Aristoteles i det 4. århundrede før Kristi. Den findes ikke kun i dramatiske udgaver af fortællingen i f.eks. romaner, film eller TV-serier, men også i stærkt faktapregede og tørre faghistoriske tekster.

Berettermodellen er opbygget af syv faser inden for den treleddede struktur, nemlig *anslag*, *præsentation*, *uddybning af plot*, *'point of no return'*, *konfliktoptrapning*, *klimaks* og *udtoning*. Anslaget, point of no return og klimaks udgør højdepunkterne, når det gælder spænding og udtryksstyrke.

Som eksempel til at illustrere grundfortællingen brugte Anette Warring og jeg en tekst af den berømte besættelsehistoriker Jørgen Hæstrup. Den blev leveret til et teksthæfte, som skulle bruges til studentereksamen i 1983. Her skulle den fungere som den baggrundsorientering, eleverne kunne tage udgangspunkt i, hvis de ville skrive om besættelsestiden, og måtte således anses for en 'objektiv' fremstilling, dvs. et faktisk grundlag, som eleverne ikke skulle bedrive fortolkningsanalyse på. Vi forsøgte at anvende den narrative medieteorien på den, og vores analyse så sådan ud – idet der vel at mærke ikke er forkortet i Hæstrups tekst.

Teksten hedder »1940-45«, og den starter med sætningen: »Ved 2. verdenskrigs udbrud 1939 erklærede Danmark sig neutralt«. Den udgør forspillet eller optakten til den egentlige fortælling. Herefter kommer *anslaget*:

10 Wikipedia, <http://da.wikipedia.org/wiki/Berettermodellen>, 20.1.2014.

Den 9. april 1940 blev landet efter en kortvarig kamp besat af tyske tropper. Den danske regering blev stillet over for krav om, at Danmark skulle bøje sig for en tysk besættelse. Under protest og for at skåne landet for krig gik regeringen ind herpå. Mulighed for militært at forhindre besættelsen forelå ikke; hjælp udefra kunne ikke ventes.

Anslaget efterfølges af en *præsentation* af fortællingens hovedtema:

Indrømmelsen den 9. april blev kun begyndelsen. I årene 1940-43 gav regeringen efter for stadig nye tyske krav: Tyskerne udplyndrede landet, øvede censur og blandede sig i retsvæsenet.

Herefter følger fortællingens hoveddel og midte, bestående først af en *uddybning af plottet*, som er fortællingens spændingskabende handlingskonflikt:

I protest mod indrømmelsespolitikken voksede modstandsbevægelsen frem. Voksende kredse, ikke mindst unge, krævede, at Danmark gik i direkte kamp mod nazisterne. Der skabtes en fri illegal presse, som førte kravet herom frem. Samtidig begyndte fra 1942 en sabotage, der understregede alvoren bag kravet, og de første kontakter med den frie verden blev skabt.

Den efterfølgende tekstdel udgør fortællingens *point of no return*:

I 1943 blev det åbenbart, at befolkningen ikke længere stod bag indrømmelsespolitikken. En kraftig sabotagebølge rullede over landet, ledsaget af store folkestrejker. Tyskerne stillede nye krav til regeringen, bl.a. om indførelse af dødsstraf. Regeringens svar blev et nej, og den 29. august 1943 angreb tyskerne den danske hær og flåde. Flåden sænkede sine skibe. Regeringen ophørte at fungere, og tyskerne overtog åbenlyst magten i landet.

Den sidste del af fortællingens hoveddel er så den fase, hvor *konflikten optrappes*:

Dette standsede ikke modstandsbevægelsen. Tværtimod. Overfor den tyske tvang og terror, som nu satte ind, samledes stadig flere om kampen, og under ledelse af Danmarks Frihedsråd knyttedes

grupperne tættere sammen i en stadig større og fastere organisation i nøje kontakt med de allierede. Herved fik kampen større strategisk betydning. Materiel til kampen kom fortrinsvis udefra, fra Sverige og især fra England. Våben nedkastedes fra flyvere eller førtes over Nordsøen og Kattegat. Store organisationer arbejdede med modtagelse og fordeling af våbnene.

Fortællingens afslutning rummer *klimaks* og *udtoning*, dog nærmest i omvendt rækkefølge, og her forløses plottets konflikt:

Modstandsbevægelsen nåede sine mål: At føre Danmark ind i kampen mod nazismen og skaffe Danmarks kamp anerkendelse som en del af den fælles allierede kamp. Kampen krævede tunge ofre. Den tyske terror omfattede vilkårlige sprængninger af kendte danske bygninger og mord på tilfældige og uskyldige danske, og overfor modstandsfolkene omfattede den fængslinger, tortur, henrettelser og deportationer. Det blev kampens vilkår, men vilkårene knækkede ikke modstandsviljen. Flere og flere sluttede op bag modstandsbevægelsen, og skønt kampen oprindeligt blev rejst af et mindretal, var det et enigt folk, der den 4. maj 1945 kunne modtage frihedsbudskabet.¹¹

Her slutter fortællingen uden noget efterspil.

Man skal ikke være faguddannet historiker for at se *tendensen* i denne fremstilling. Den hviler på et grundlæggende harmoniserings- eller konsensus syn, der betoner den nationale enhed og sammenholdet og tilsvarende fortier de politiske og sociale modsætninger. Der er heller ikke nogen kronologisk udvikling i den, besættelsestiden er stort set den samme fra start til slut. Det blev de sidste halvandet år og især de sidste ti måneder fra folkestrejken i juli 44 til 5. maj 1945, der kom til at danne model for den samlede fortælling om de fem år. Og det samme skete på Frihedsmuseet.

I et makroperspektiv kan man se samme form for mytologisering som hos Hæstrup og mange andre over hele Europa efter 1945, som det f.eks. blev vist på den store udstilling i Berlin med titlen »Mythen der Nationen. 1945« i 2004/05.¹² Indtil 1970'erne og på visse områder

11 Jørgen Hæstrup: 1940-45, Skriftlig dansk, studentereksamen, maj-juni 1983 (1960), efter Bryld & Warring: Op.cit., s. 58-61.

12 Monika Flacke (red.): Mythen der Nationen. 1945 – Arena der Erinnerungen, I-II, 2005.

senere var der ikke noget behov for at sætte spørgsmålstejn ved myterne. For i sidste ende havde det noget at gøre med befolkningernes behov; mytens levedygtighed som fortælling siger nemlig mere om brugernes behov end om sandhedsværdien. Som Roland Barthes siger i sin bog *Mytologier*. »Menneskene forholder sig ikke til myten i overensstemmelse med en sandhed, men med et behov; de afpolitiserer efter hvad de har brug for«. ¹³

I modsætning til i skønlitteraturen, hvor hovedeksemplet er Hans Scherfigs *Frydenholm* fra 1962, var en egentlig anfægtethed derfor så godt som fraværende i den danske faglitterære formidling af besættelsestiden. Eller rettere: Anfægtetheden vedrørte kun tyskerne og nazismen. Når der skulle fortælles om de sider af besættelsesproblematikken, som ikke passede med den pågældende tids egen opfattelse af rigtigt og forkert i fortiden, kom empatien til kort, og herved blev mange vigtige indsigter blokeret. Og hvis man ikke direkte fortav de ubehagelige sider, dæmoniserede man dem. I den store bibliografi over besættelseslitteratur, som Det kgl. Biblioteks forskningschef John T. Lauridsen har udarbejdet – og som med tillæg indeholder næsten 8.000 indførsler – handler langt størstedelen om modstand af den ene eller anden art, mens passivitet, samarbejde eller almindelig tyskvenlighed udgør en meget lille del. ¹⁴ I den brede, populære formidling blev nazismen, både den tyske og den danske, f.eks. anskuet som et resultat af enkelte menneskers fanatisme eller psykopati og ikke som en ideologi og et politisk system, som man kunne gå ind for eller forkaste. ¹⁵

Opbrud i forskningen

Næsten 35 år efter besættelsen begyndte det fastfrosne og propagandalignende billede af besættelsestiden dog så småt at ændre sig. Man kan næsten sætte dato på, nemlig fra den dag i 1979, hvor Hans Kirchhoff forsvarede sin disputats om *Augustoprøret 1943*. Den repræsenterede et brud med metoden og begrebsapparatet i de fleste af de værker, der var udkommet i regi af det, der hed *Udgiverselskabet for Danmarks nyeste historie*. ¹⁶ Hvor de fleste af disse stadig forholdt sig ukritisk til forhandlings- og samarbejdspolitikken, så Kirchhoff meget mere kritisk-problematiserende på den. Han anvendte begrebet *kollaboration* på

13 Roland Barthes: *Mytologier*, 1996 (1957), s. 270.

14 John T. Lauridsen: *Samarbejde og modstand. Danmark under den tyske besættelse 1940-45. En bibliografi*, 2002.

15 Bent Fausing: *Danmarksbilleder – i massekulturen 1944-46*, 1981.

16 Se herom Bryld & Warring: *Op.cit.*, s. 365-374.

samarbejdspolitikken, idet han så kollaboration som en modsætning til modstand. Dette svarer også til den internationale terminologi. I skarp modsætning til eksempelvis Hæstrups forskning i departementschefstyret understregede Kirchhoff også, at begrebet 'passiv modstand' »vil slette grænserne mellem kollaborationen og modstanden, ja overhovedet gøre begreberne meningsløse som andet end en skillemur mellem forræderne og så os andre«. ¹⁷ Samtidig var han af den opfattelse, at kollaborationen ikke afgørende blev brudt den 29. august 1943: »Med undtagelsestilstanden og Scavenius-regeringens tilbagetreden ophørte samarbejdspolitikken som et handlingsprogram under *politisk* ansvar, men kollaborationen fortsattes af statsorganerne og gennem dem af politikerne »under jorden« – om end nu i et vist omfang som komplementærbegreb til modstanden«. ¹⁸ Det var den folkelige opstand i provinsbyerne i august 1943, der væltede regeringen, og i modsætning til deres senere udsagn skete det meget mod politikernes vilje.

Ifølge Kirchhoff var der tale om to fundamentalt forskellige reaktionsmønstre på besættelsessituationen. Deraf navnet *konfliktlinjen* i forhold til den tidligere *konsensuslinje*. Kollaborationen eller samarbejdet var ikke en neutral forhandlingsmekanisme til beskyttelse af nationale danske interesser, sådan som konsensuslinjen fremstillede det, men et redskab til at sikre det politiske systems overlevelse. For egen regning vil jeg tilføje, at man vel også retfærdigvis må sige til bevarelse af en vis grad af national suverænitet, der beskyttede befolkningen mod de værste katastrofer.

Kirchhoffs konfliktsyn medførte angreb fra nogle, der foretrak den tidligere skelnen mellem begreberne egentligt samarbejde, altså kollaboration med fjenden, og så forhandlingspolitik. Begrebet blev i øvrigt dannet af Erik Scavenius i hans forsvarsskrift fra 1948, *Forhandlingspolitikken under besættelsen*. En af de stærkeste reaktioner kom fra politisk hold, hvor Folketingets formand, den tidligere undervisnings- og udenrigsminister, K.B. Andersen, ved disputatsforsvaret *ex auditorio* og også senere udsatte den for rasende modangreb. ¹⁹

Under alle omstændigheder skabte Kirchhoffs bog fra 1979 nogle sprækker i den nationale konsensusfortælling à la Hæstrup og mange andre. Det samme skete gennem en anden besættelseshistoriker, Aage Trommer, der både påviste, at jernbanesabotagen stort set ikke havde haft nogen militær betydning under krigen, og at modstands-

17 Hans Kirchhoff: Augustoprøret 1943. Samarbejdspolitikens fald, III, s. 86.

18 Ibid., I, s. 12.

19 Claus Bryld & Anette Warring: Op.cit., s. 393-398.

bevægelsen var udsprunget af de politiske yderfløje, først og fremmest af kommunisterne til venstre og af Dansk Samling til højre.²⁰ Nogle myter blev nedbrudt – hvor vidt dette så nåede ud i almenheden, er et andet spørgsmål, foreløbig var det nok mest bundet til det historievidenskabelige miljø. En egentlig revision med tilhørende lidenskabelige – og videnskabelige – debatter, som man f.eks. oplevede det i Vesttyskland under den såkaldte *Historikerstreit* 1986-87,²¹ har der ikke været tale om i Danmark. Det nærmeste vi er kommet, er nok den lange og følelsesprægede debat om TV-serien *Jane Horney* 1985-86 eller den tilsvarende, men endnu mere absurde debat om Elle-Mie Ejdrup Hansens lysinstallation *Linien-Lyset* ved befrielsesjubilæet i 1995. De var begge, lige som så mange andre lignende debatter, karakteriseret ved gamle modstandsfolks og nogle politikeres kamp imod initiativer til at kaste nyt lys over besættelsestiden eller se den i et andet perspektiv.²²

Fra midten af 1990'erne sker der dog alligevel ligesom en åbning af forskningen herhjemme, eller man kan måske tale om en videreudvikling af det delvise brud i forskningen, der var sket med konfliktlinjens indtog. En ny forskergeneration – den tredje efter befrielsen – begyndte at gøre sig gældende, og et paradigmeskift begyndte at tegne sig. Det gav sig udtryk i, at hidtil undertrykte eller glemte sider af besættelsestidens historie blev taget op. Nogle af de første værker af den art var Anette Warrings ph.d.-afhandling fra 1994, *Tyskerpiger – under besættelse og retsopgør*, og Rasmus Kreth og Michael Mogensens *Flugten til Sverige. Aktionen mod de danske jøder*, der kom året efter. Et slags program for denne forskning blev formuleret i Warrings bog. På grundlag af Jürgen Habermas' bidrag til den tyske *Historikerstreit* inddrog hun moralske og etiske refleksioner over historikerens eget ståsted, dvs. de overvejelser, der ligger bag afvejningen mellem det analyserende, det forstående og det dømmende i relation til et kontroversielt historisk emne. I modsætning til den mere nationale og i nogle henseender nationalistiske historieskrivning ville hun gerne finde en varsom balance og differentiering mellem det forstående og det dømmende. Og hun formåede at leve op til dette program, for hendes bog om tyskerpigerne var meget engageret, samtidig med at den bevarede overblikket over og distancen til sit emne.

20 Aage Trommer: Jernbanesabotagen i Danmark under den anden verdenskrig. En krigshistorisk undersøgelse, 1971. Samme: Modstandsarbejde i nærbyerne: Det illegale arbejde i Syd- og Sønderjylland under den tyske besættelse af Danmark 1940-45, 1973.

21 »Historikerstreit«. Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung, 1987.

22 Bryld & Warring: Op.cit., s. 205-244. Jf. også Claus Bryld: »Kampen om erindringen under 1980'ernes nationale tv-monopol«, Historisk Tidsskrift (Sverige), 2002:2.

En anden anonym gruppe som Tysklandsarbejderne, som der jo var over 100.000 af, blev taget op til nærmere undersøgelse af Therkel Stræde i flere mindre skrifter.²³ Også John T. Lauridsen førte med sine studier i dansk nazisme et alternativt emne på banen.²⁴ De var og er – der er jo kommet flere værker fra ham om samme emne siden – præget af distance og nøgternhed, ikke blot i behandlingen af nazisterne, som bliver forsøgt forstået på deres egne betingelser, men også i forhold til samarbejdspolitik og modstandsbevægelse. Sammen med Henning Poulsens klassiske værk i DNH-regi om *Besættelsesmagten og de danske nazister* fra 1970 er en lakune hermed blevet udfyldt. Vi er blevet klogere, hvilket jo må være meningen med historieskrivning. Man kan også sige, at moralisering er blevet erstattet af historisering, selvom man ikke kan komme uden om, at moral og historie ikke helt kan adskilles – det vil jeg senere komme ind på.

Med bidrag som disse fra 1990'erne var der tilsyneladende åbnet for en Pandoras æske. Tredjegerationshistorikerne har siden præget forskningen stærkt, og det er ikke gået ubemærket hen i offentligheden. Tværtimod er flere af deres værker enten blevet bestsellere, har været med til at sætte den politiske dagsorden eller har på anden måde vakt opsigt.

Jeg har optalt 13 områder, hvor der inden for nogle få år er kommet væsentlig ny forskning og formidling:

Det økonomiske samarbejde med og tilpasning til Tyskland
 Partiernes historie under besættelsen
 Modstandsbevægelsen, især sabotage og stikkerlikvideringer
 Den tyske besættelsespolitik
 Dansk nazisme og andre tabere og marginaliserede grupper
 Retsopgøret og de dømtes senere skæbne
 De tyske flygtninge
 Jøderne og jødeaktionen i 1943 samt dansk antisemitisme
 Folkestemningen
 Den sorte børs
 En række biografier
 Besættelshistoriografien
 Historiske oversigtsværker

23 F.eks. »Deutschlandarbeiter«. Dänen in der deutschen Kriegswirtschaft«, i Ulrich Herbert (red): Europa und der »Reichseinsatz«. Ausländische Zivilarbeiter, Kriegsgefangene und KZ-Häftlinge in Deutschland 1938-1945, 1991.

24 F.eks. Dansk nazisme 1930-45 – og derefter, 2002.

Desuden er der udkommet to leksika om besættelsestiden og fire samlede fremstillinger. Der er med andre ord tale om en rig høst på nogle få år. Og så har jeg ikke medregnet de mange utrykte historiespecialer, som er skrevet på universiteterne. Uden specialerne drejer det sig om mindst 80 værker, når man regner længere tidsskriftsartikler med.²⁵

Jeg kan ikke omtale de fleste af disse værker – så kommer jeg også for langt væk fra emnet – og derfor har jeg udvalgt nogle bidrag fra fire af de nævnte områder. I udvælgelsen har jeg skelet til det, man med et godt dansk ord kalder for *public memory*, dvs. til, om de enkelte værker eller grupper af værker har været diskuteret i en større offentlighed end den, der knytter sig til videnskabsfaget historie.

Folkestemningen

I 2007 udkom et værk, som jeg finder vigtigt, og som brød med den ret ensidige fokusering på den politiske historie og nærmede sig mentalitetshistorien. Det var Palle Roslyng-Jensens bog *Danskerne og besættelsen. Holdninger og meninger 1939-45*. Der har jo i mange år hersket usikkerhed om, hvordan den danske befolkning som sådan forholdt sig til den tyske besættelse. Yderpunkterne har på den ene side været påstanden om alle danskes tilslutning til modstand fra begyndelsen og på den anden side påstanden om, at befolkningen må ses som ét stort bundt værnemagere, der ivrigt handlede med og producerede for tyskerne og ikke interesserede sig for andet. Det er ikke denne økonomiske side, Roslyng-Jensen beskæftiger sig med, men den opinionsmæssige. Ud fra ca. 70 dagbøger og et større rapportmateriale, bl.a. af tysk proveniens, følger han udviklingen i folkets holdning til og meninger om besættelsen, nazismen, krigens udvikling mm. Dagbøgerne er ikke særlig repræsentative for befolkningssammensætningen, det er nærmest den bymæssige middelklasse, der kommer til orde, men alt i alt virker analysen af deres ytringer alligevel overbevisende på et mere generelt plan. Hovedkonklusionen er, at »den nationale og patriotiske holdning, som var udbredt og som kendetegnede opfattelsen af besættelsestiden i de første 25 år efter befrielsen blev først fuldt etableret i de sidste måneder inden befrielsen«. ²⁶

25 Jf. også Claus Bryld: »Besættelsesforskningens faser og veje«, Magasin fra Det kongelige Bibliotek, 2013:3. Her er de fleste nyere værker inden for de nævnte områder anført.

26 Palle Roslyng-Jensen: *Danskerne og besættelsen. Holdninger og meninger 1939-1945*, 2007, s. 320.

'Den kolde skulder' og 'passiv modstand' blev jo det billede, der efter besættelsen fæstnede sig af danskernes indstilling til besættelsesmagten fra et tidligt tidspunkt. At det skulle have været tilfældet, dementeres klart af dagbøgerne og det øvrige materiale. Men det betød ikke, at befolkningens majoritet ikke allerede tidligt var engelskvenlig og anti-tysk, selvom opinionen svingede noget, især i sommeren 1940, hvor Tyskland efter Frankrigs fald virkede uovervindeligt.

Mange havde også svært ved at finde ud af, om de skulle støtte Tyskland eller Sovjetunionen eller forholde sig neutrale, da Tyskland gik til angreb på Sovjet i sommeren 1941. Og det var først fra 1943, at en fast tro på en allieret sejr for alvor manifesterede sig. Roslyng-Jensen påviser også, at der var en differentiering i holdningerne, alt efter om det drejede sig om større byer eller om landet – derude var indstillingen over for tyskerne ikke så negativ, hvilket selvfølgelig bl.a. hang sammen med de materielle fordele, landbruget havde af de høje priser og eksporten til Tyskland.

Hvad angår spørgsmålet om modstand fra den første dag var der så at sige ingen opslutning, mens holdningen til modstandsbevægelsen, der i begyndelsen var meget blandet, fra 1943 og frem blev stadig mere positiv. Som en af dagbogsskriverne skrev: »For unge med oprørstrang var besættelsesmagten den ultimative autoritære faderskikkelse«. ²⁷

Palle Roslyng-Jensens bog vakte ikke nogen debat af betydning, hvilket måske kan have sammenhæng med bogens ret læseruvenlige layout med en meget lille og tæt sat skrift.

Det økonomiske samarbejde

Opsigt vakte derimod de værker, der udkom om Danmarks økonomiske tilpasning til 'Neuropa'. Jeg tænker her på Berlingske-journalisterne Christian Jensen, Tomas Kristiansen og Karl Erik Niensens bog *Krigens købmænd – det hemmelige opgør med Riffelsyndikatet, A.P. Møller, Novo og den øvrige storindustri efter Anden Verdenskrig*, 2002; Steen Andersens *Danmark i det tyske Storrøm* og *De gjorde Danmark større* om entreprenørerne fra henholdsvis 2003 og 2005; foruden Joachim Lunds *Hitlers spisekammer. Danmark og den europæiske nyordning 1940-43*, ligeledes fra 2005.

Også landbruget er der kommet bøger om. I 2005 kom Mogens Rostgaard Nissens *Til fælles bedste – det danske landbrug under besættelsen*, der hører med i oversigten over værker om Danmarks økonomiske

²⁷ Ibid., s. 169.

tilpasning til Tyskland. Nissen konkluderede, at de danske leverancer af fødevarer spillede en væsentlig rolle for Tyskland under krigen, og jo længere krigen varede, desto større rolle. Eksporten havde også betydning for den forholdsvis moderate tyske besættelsespolitik i Danmark, idet tyskerne lagde stor vægt på den danske *Lieferfreude* og var bange for alt, hvad der kunne skade den.

En anden historiker fra Syddansk Universitet, Ole Brandenburg Jensen, hævdede i en bog om samme emne, at landbrugseksporten må tillægges mindre vægt. Han mener, at de store befæstningsarbejder på den jyske vestkyst må betragtes som Danmarks største bidrag til den tyske krigsførelse, fordi de frigjorde et lignende antal tvangsarbejdere – hvad de danske jo ikke var – til indsættelse andre steder i det besatte Europa. Befæstningsarbejderne havde samme virkning som en keynesiansk, ekspansiv politik i en situation med stor dansk ledighed. Ikke kun cementindustrien og entreprenørerne, men også mange danske arbejdere øgede deres indtægter markant.²⁸

De nævnte bøger om den økonomiske tilpasning supplerer hinanden og har langt om længe givet os et overblik over denne vigtige side af besættelsehistorien.

Man kan som John T. Lauridsen i sin historiografiske oversigt som indledning til den store udgivelse af Werner Bests korrespondance, der udkom i 2012, tage afstand fra det, han kalder den moralske »forargelse over de omtalte virksomheders arbejde for og fortjeneste fra værnemagten«. ²⁹ Eller som Henning Poulsen har skrevet et sted, »når forargelsen går ind, så går forstanden ud«. Men dette spørgsmål kan ikke bare afhandles på nogle få linjer, som Lauridsen gør, for det er jo et videnskabsteoretisk problem, der kendetegner al historieskrivning, ja vel egentlig al humanistisk forskning, og som jeg vil imødegå med, at moralsk stillingtagen er uundgåelig – det afgørende er, at forskeren lægger sine værdipræmisser frem, så læseren derudfra kan tage stilling til det skrevne. Hvis vi ikke må være moralske, hvordan skal vi så bedømme Hitler og nazismen, for slet ikke at tale om Holocaust? For øvrigt tager Lauridsen også selv moralsk stilling, når han senere i samme indledning undrer sig over, at besættelsesmagtens danske håndlangere blev straffet hårdt – ofte med dødsstraf – mens, som han skriver, »deres tyske foresatte og ansvarlige nok senere blev straffet, men at Best

28 Jf. Palle Roslyng-Jensen: »Besættelseslitteraturen 2001-2006. Postmodernistisk variation og fortsat hausse«, *Historisk Tidsskrift* 106:1, 2006, s. 222.

29 John T. Lauridsen: »Tysk besættelsespolitik i Danmark – en forskningsoversigt«, i John T. Lauridsen (red.): *Werner Bests korrespondance med Auswärtiges Amt og andre tyske akter vedrørende besættelsen af Danmark 1942-45*, I, 2012, s. 61.

kunne forlade Danmark 1951 og Pancke og Bovensiepen i 1953 som frie mænd ... Retsopgøret bar i sig selv næring til en senere generations moraliserende historieopfattelse«. ³⁰ Så moralske domme er uundgåelige, men det er klart, at der altid må være tale om en balance mellem følelse og fornuft.

Moral eller umoral, så belyser de værker, jeg har nævnt, i hvert fald hidtil mørkelagte områder af besættelseshistorien. Også rent kildemæssigt, fordi det jo ikke tidligere var muligt at få adgang til de relevante arkiver, undtagen for DNH-historikerne. ³¹ Det var nok en af grundene til, at de nye bøger vakte offentlighedens interesse. Bogen om krigens købmænd, der byggede videre på artikler i Berlingske Tidende, førte til Mærsk McKinney-Møllers salg af sine aktier i samme avis og avisens overgang til en ny ejer, og Joachim Lunds undersøgelser til, at F.L. Smidth blev eksponeret for at have anvendt jødiske og romaslavearbejdere på en fabrik i Estland under krigen som en del af den erhvervsmæssige fremtrængen i 'østrummet' efter Tysklands angreb på Sovjet. Firmaet måtte for nogle år siden betale erstatning til de få stadig levende jøder og romaer.

Steen Andersens fortjeneste i hans første bog var at vise, hvordan planerne om økonomisk samarbejde via handelsmæssige aftaler opstod *allerede før* Erik Scavenius trådte til som udenrigsminister den 8. juli 1940, initieret af en gruppe ledende embedsmænd i Udenrigsministeriet – de såkaldte Tysklandseksperter – og at planerne ikke kun havde et økonomisk formål, men i lige så høj, eller endda i højere grad, et politisk. For Scavenius var den politiske tilnærmelse til Tyskland og ønsket om faste forhandlingskanaler det bærende motiv, det er denne linje, som senere er blevet kaldt den 'aktivistiske', mens politikerne i Nimandsudvalget og delvis i regeringen stod for en mere afventende holdning, kaldet 'attentisme'. For alle var forudsætningen for det dansk-tyske samarbejde dog, at det parlamentariske demokrati og de danske politiske institutioner skulle bevares. I bagklogskabens lys kan det virke naivt, men sådan var forestillingen.

Hvis man skal tro bestemte kilder, så opflammede Steen Andersens bog statsminister Anders Fogh Rasmussen så meget, at han holdt sin herostratisk berømte tale på 60-årsdagen for bruddet med tyskerne den 29. august 2003, hvor han i absolutte vendinger fordømte samarbejdspolitikken moralsk såvel som politisk. I kampen mellem demokrati og diktatur kunne man ikke forblive neutral, sagde han. Og det var Danmark jo heller ikke blevet, da det nogle måneder forinden var gået ind

³⁰ Ibid., s. 131.

³¹ Jf. Claus Bryld: Historie og offentlighed. Kampen om arkivadgang i Danmark 1971-82, 1983.

i en angrebskrig mod Irak som led i 'de villiges koalition'. Sådan kan man også bruge historien.

Den tyske besættelsespolitik

Når det gælder den tyske besættelsespolitik i Danmark, er der med John T. Lauridsens udgivelse af Werner Bests korrespondance med det tyske udenrigsministerium, *Auswärtiges Amt*, taget et stort skridt mod en større forståelse af denne politik. Værket fylder ti solide bind. Meget af den oprindelige korrespondance og andre dokumenter blev brændt af tyskerne før befrielsen, men det er alligevel lykkedes Lauridsen og Jakob K. Meile at samle et kolossalt materiale, ikke mindst ved at gennemtrawle adskillige tyske arkiver. Det interessante er her, at besættelsen bliver set ud fra en tysk optik, og udgiveren kan bekræfte, at Danmark var et særtilfælde for den tyske besættelsespolitik i Europa. Forholdene i Danmark var fulde af paradokser, og han kan slutte sig til Henning Poulsens næsten surrealistiske beskrivelse af dem:

»I dansk besættelsehistorie er der mangt og meget, der er vanskeligt at forklare en polak eller blot en nordmand. Vi samarbejdede politisk med besættelsesmagten, fik først de bedste og frieste levevilkår i det besatte Europa, dernæst en modstandsbevægelse til halv pris og blev til slut allieret uden at komme i krig«. ³²

Henrik Lundtofte, der også har været medarbejder ved Werner Best-udgivelsen, har kastet lys over det forhadte Gestapo med en bog om samme emne. Her påviser han den relative moderation, Gestapo udviste her i landet sammenlignet med andre besatte lande. Gestapo kom først til Danmark efter samarbejdspolitikens sammenbrud i efteråret 1943, og fra 1944 blev der anvendt tortur, men ikke generelle repressalier mod civilbefolkningen som i andre lande. Personificeret i Werner Best kunne den samarbejdspolitiske linje og de beherskede handlingsmønstre overleve, også under departementschefstyret, fordi Hitler trods utilfredshed, mistro og den manglende udførelse af sine terrorkrav hverken forflyttede Best eller insisterede på en egentlig kursændring i Danmark. »Resultatet var«, som Lundtofte skriver, »at de civile ofre for den tyske terror i Danmark skal tælles i hundreder, ikke i tusinder eller i hundredtusinder«, ³³ som det var tilfældet særlig

³² John T. Lauridsen: Op.cit. s. 164, efter Henning Poulsen: »Dansk modstand og tysk politik«, *Den jyske Historiker*, 71, 1995, s. 17.

³³ Henrik Lundtofte: *Gestapo! Tysk politik og terror i Danmark 1940-45*, 2003, s. 218 f.

i Østeuropa og Sovjetunionen. Baggrunden var den tyske interesse i at opretholde landbrugsproduktionen, samt at SS var relativt svagt i Danmark, samtidig med at Best trods kritikken fra Hitler stadig var i stand til at fastholde sin relativt moderate kurs, som han mente var i større overensstemmelse med tyske interesser end en radikal linje, som f.eks. Terboven var udtryk for i Norge.

De tyske flygtninge

Selvom både Lauridsens og Lundtoftes forskningsresultater må rubriceres under det, nogle kalder for revisionisme – et rigtigere ord ville nok være realisme – vakte de dog ikke den store debat, for nu at se på *public history*-aspektet igen. Det gjorde derimod Kirsten Lylloffs forskning i de tyske flygtninge, der kom til Danmark i krigens slutning. Det gav genlyd, da hun, der også er uddannet læge, i en artikel i det ellers ret støvede *Historisk Tidsskrift* i 1999 kunne påvise, at de danske sundhedsmyndigheder, lægeorganisationer og endda Dansk Røde Kors i 1945 nægtede at behandle de civile tyske flygtninge, med det resultat, at der ud af ca. 240.000 flygtninge i 1945 døde 13.492, hvoraf over 7.000 var børn under fem år. Ifølge Lylloff døde de fleste af i øvrigt let behandlelige sygdomme såsom mæslinger, mavekatar og dehydrering, og dødsfaldene skete både før og ikke mindst efter befrielsen.³⁴

Lylloff blev som forventeligt mødt med indigneret modsigelse, både fra enkelte læger og fra nogle modstandsveteraner, men hendes tal og undersøgelse i det hele taget er i al fald indtil videre ikke blevet tilbagevist. Forholdet chokerede mange, da dagbladet Politiken trykte en kronik af Lylloff, dels fordi en sådan mangel på humanitet strider stærkt imod nutidens udtalte idealer fra dansk side – og for så vidt også mod datidens – dels fordi forholdet var blevet fortiet i så mange år. Administratorer og læger, der havde kendt sandheden eller i hvert fald en del af den, havde holdt den for sig selv i 54 år, og med en enkelt undtagelse havde historikerne ikke vist nogen interesse for emnet.

Historiske oversigtsværker

Den brede formidling om besættelsestiden på et fagligt forsvarligt grundlag havde der heller ikke været meget af igennem 40 år.³⁵ Det

34 Kirsten Lylloff: »Kan lægeløftet gradbøjes? Dødsfald blandt og lægehjælp til de tyske flygtninge i Danmark 1945«, *Historisk Tidsskrift* 99:1, 1999.

35 Det 20. århundredes sidste enkeltstående samlede fremstilling skrevet af forskere

skyldes for mig at se, at besættelseshistorieskrivningen befandt sig i et tomrum, hvor den var rådvild, fordi den efter Hæstrup-epoken manglede et værdigrundlag og et helhedssyn. Den rent nationale orientering blev mere og mere forældet, og nye generationers mindre nationalt og mere internationalt og universelt orienterede holdninger var endnu ikke slået rigtigt igennem. Det skete til gengæld med to leksika og to store brede fremstillinger, der kom i nullerne.

Gads forlag har udgivet de to leksika, *Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940-45*, 2002, og *Gads leksikon Hvem var hvem 1940-45*, 2005, begge redigeret af Hans Kirchhoff, John T. Lauridsen og Aage Trommer. Bo Lidegaard har udgivet *Kampen om Danmark 1933-1945*, 2005, og Claus Bundgård Christensen, Joachim Lund, Niels Wium Olesen og Jakob Sørensen har udgivet mammutværket *Danmark besat. Krig og hverdag 1940-45*, 2006. Også Hans Kirchhoff og Henning Poulsen har udgivet helhedsfremstillinger, men de bliver holdt udenfor her.

Begge bøger er præget af en ny generations opfattelse. Mens Lidegaards bog er anlagt som politisk historie og ligger nærmere konsensus- end konfliktlinjen, udgør de fire andres i højere grad et forsøg på at nyorientere den brede fremstilling indholdsmæssigt. Den fylder næsten tusind sider og har, ligesom Lidegaards i øvrigt, integreret krigens internationale dimension og medtager i højere grad hverdagshistorien og de økonomisk-sociale forhold. Den indarbejder kort sagt de fleste af de senere års forskningsresultater. Desuden bryder den på linje med Lidegaard med konventionen om at se besættelsestiden som en parentes fra 1940 til 1945, men ser den i forlængelse af 30'ernes økonomiske og politiske problematik, lige som den har retsopgøret og kollektiverindringen med.

Jeg må altså konkludere, at de fleste af de områder, som jeg i artiklens begyndelse opregnede som værende ikke-behandlede, nu er blevet inkluderet i såvel forskningen som de bredere fremstillinger af besættelseshistorien. Både forskning og formidling er i langt højere grad end tidligere præget af pluralisme samtidig med en vilje til at tænke i helheder. Grundfortællingen består, men den er blevet mere rummelig.

Skal man pege på et enkelt hul i vores viden eller i hvert fald noget, som først er blevet erkendt meget sent, drejer det sig om kommunisternes rolle. I mange år var man tilbøjelig til at anse kommunisterne som pionerer og senere loyale parthavere i modstandsbevægelsen. Og det var de også. Men man overså, at de samtidig havde et videre mål med

var Besættelsens hvem-hvad-hvor fra 1965 under Hæstrups og elevs redaktion, genudgivet mange gange senere under forskellige titler.

kampen, nemlig at bruge den nationale front som et springbræt for en gradvis overtagelse af magten efter krigen. Hvor det meste af modstandsbevægelsen sigtede efter en genopretning af det parlamentariske demokrati, ønskede DKP et folkedemokrati, og det skulle begynde med en kraftig udrensning, der ikke kun ramte nazisterne og de danske håndlangere, men også politikere og embedsmænd. Det blev formuleret i modstandsbevægelsens efterkrigsprogram »Når Danmark atter er frit« fra november 1943, som Mogens Fog var hovedansvarlig for. Men de senere forsøg på at bruge modstandsbevægelsen som platform for en udvikling mod folkedemokrati blev afværget, dels af Socialdemokratiet ved enhedsforhandlingerne i 1945, dels af Frode Jakobsen, da han i 1945 vendte sig imod tanken om, at modstandsbevægelsen skulle fortsætte efter krigen. Frihedsbevægelsens Samråd blev dermed opløst i 1946. Det er især historikeren Michael Kjeldsen, der har peget på dette, og senere Mogens Møller i hans biografi af Mogens Fog.³⁶

Frihedsmuseet

Som vist er besættelsestiden en utrolig kompleks periode i dansk historie. Ingen kan forlange, at et museum som Frihedsmuseet skal kunne formidle denne kompleksitet fuldt ud. Et museum skal føre klar tale og samle sig om bestemte temaer. Men udgangspunktet bør ikke desto mindre være denne fornemmelse af kompleksitet. Og hvor svært det på denne baggrund var at handle. Det gjaldt både for politikerne og for dem, der tilsluttede sig modstanden. De valg, der skulle træffes, var uhyre vanskelige, ikke kun politisk, men også moralsk. Dette fik man ikke noget indtryk af på den oprindelige udstilling indtil 1995 og heller ikke klart på efterfølgeren. Der var måske stadig for mange politiske hensyn at tage, dels til modstandsbevægelsen og dens arvtagere, dels til det officielle Danmark – det er jo nationens museum.

At 1995-udstillingen var mere nuanceret og dermed mere historisk korrekt end den tidligere, skal der dog ikke herske tvivl om. Formanden for Frihedskampens Veteraner, Svend Seehusen, og flere med ham fra første generation, var stærkt kritiske over for fjernelsen af en række symbolelementer og den kraftigere vægtning af modstandskampens

³⁶ Michael Kjeldsen: »Folkets Vilje – Landets Lov»? Om DKP's overgangsprogram og demokratiet«, i Henrik Dethlefsen & Henrik Lundbak (red.): Fra mellemkrigstid til efterkrigstid, 1998. Samme: »Mellem opgør og demokrati. Om normaliseringen i Danmark maj-oktober 1945«, i Hans Fredrik Dahl, Hans Kirchhoff, Joachim Lund, Lars Erik Vaale (red.): Danske tilstande. Norske tilstande. Forskelle og ligheder under tysk besættelse 1940-45, 2010, s. 282-308. Morten Møller: Mogens Fog. Fra modstandshelt til landsforræder, I-II, 2009.

kontekst, dvs. dens placering i forhold til samarbejdspolitikken, besættelsesmagten og krigen i det hele taget. Modstanden måtte ikke 'besmittes' af noget. Den større nuancering viste sig også såvel i den kronologiske opbygning – hvor modstandens begyndelse var lagt senere i besættelsestiden – som i den tematiske, hvor både fjenden, den tyske og danske nazisme, og politikerne i noget højere grad var behandlet.

De økonomiske og sociale forhold stod dog stadig svagt i billedet, der var ikke meget om landbrugseksporten til Tyskland og slet intet om det store værnemageri i form af entreprenørarbejde for tyskerne mv. Den skæve våbenfordeling eller andre modsætninger inden for modstandsbevægelsen var omtalt, men på samme måde som jernbanesabotagen. Hvis tilskueren ikke havde en forhåndsviden, kunne han eller hun simpelt hen ikke forstå meningen. Den gamle udstillings militære præg var blevet svækket, men det var stadig stærkt, mens anonymiseringen var brudt, således at historien fremstod mere menneskeskabt, dvs. mindre mytisk end før.

Grundfortællingen med dens klassiske mytestruktur var dog bevaret, og selvom delmyter var blevet afmytologiseret, så var besættelsestiden en og samme myte forstået som fortællestruktur; og det var stadig modstandsbevægelsens genstande fra udstillingen i 1945, der fremvistes. Karakteren af 'renselsesproces' var nok blevet mindre, alene af den grund, at senere generationer ikke har behov for at blive rensset for passivitet eller lignende i forhold til besættelsestiden; men at man stadig blev ført fra det onde og håbløsheden til forløsningen, er sikkert. Det, der fortaltes, var endnu engang 1945-fortællingen, dog var den klassiske fortælling i højere grad placeret i en politisk-ideologisk ramme – nazisme kontra demokrati, undertrykkelse og kampen mod denne – og i en international ramme, hvor selve krigen nu figurerede som udslagsgivende. Modstandsbevægelsen blev dermed i nogen grad *relateret*, altså set i forhold til andre strukturer og kræfter, hvorimod den ikke blev *relativeret*, i betydningen vurderet mere realistisk i et sammenligningsforhold.

Med hensyn til modstandsbevægelsens skyggesider nævnte udstillingen ikke nogen af de overgreb og fejltagelser, folk i og omkring modstandsbevægelsen begik – og som man bl.a. kan læse om i Ditlev Tamms doktorafhandling fra 1984, *Retsopgøret efter besættelsen* – f.eks. klipning af tyskerpiger, stikkerlikvideringerne eller andet. Andre voldsepisoder og drabene ved arrestationer og interneringer i 1945, som der var mindst 30 af, blev kun strejft til sidst i nogle videobilleder og et kort klip fra

Gunnar Nu-Hansens radioreportage »Stikkere føres i arrest«.³⁷ Selve retsopgøret blev også holdt udenfor. Det hele sluttede den 5. maj 1945 med tyskernes kapitulation i Holland, Nordvesttyskland og Danmark. Der var ingen billeder af afbrændte byer eller civile ofre, lige som de allieredes krigsførelse med bombetogter mod civile i Tyskland og Japan var holdt helt udenfor. Der var heller ikke nogen nærmere præsentation af atombomberne over Hiroshima og Nagasaki i august 1945, selvom de fik nok så stor betydning for efterkrigsudviklingen og den politiske og moralske debat.

Hvor bevidste disse 'huller' var, fremgår ikke af det materiale, man kan opstøve om udstillingen, men man kan formode, at udstillerne kunne frygte, at en omtale af inhumanitet i forbindelse med modstandsbevægelsen eller med de allieredes krigsførelse ville blive opfattet som en relativisering af modstandsbevægelsens – og de allieredes – kamp, i hvert fald af folk fra den ældre generation og kredsen bag museet.

For en umiddelbar betragtning passer en selvransagende holdning simpelt hen ikke ind i historien om de gode og de onde, selvom vurderingen af modstandsbevægelsens kamp dog nok skulle kunne bære en selvkritik på basis af dens egne idealer.³⁸

Ønsket om i fremtiden at gøre museet til museum for hele besættelsestidens historie støder også på det udtalte politiske ønske om at fastholde museet som mindsted for modstandsbevægelsen. Inden for det givne koncept og de idéer, der så småt er blevet luftet for fremtidens museum, findes der ingen løsning på dette dilemma. Den næste udstilling vil givetvis inkludere meget af den nyeste forskning, men vil, sådan som jeg har forstået det på møder med eksperterne, stadig føle sig bundet af mindstedsfunktionen. Og her er et paradoks. Tilhængerne af det nuværende koncept nævner af og til, at også Frilandsmuseet og Arbejdermuseet er 'partiske museer', og det er rigtigt. Men de er ikke mindsteder for henholdsvis bønder og arbejdere.

For nu at opsummere: Når besættelseshistorien har skullet fortælles, har den almindelige måde været enten at se bort fra eller bortforklare ikke kun modstandsbevægelsens, men også samarbejdspolitikens skyggesider. Der udviklede sig hurtigt en grundfortælling eller konsensusfortælling, hvor der blev lagt vægt på årene fra 1943 til -45, med bruddet med tyskerne i august 1943 og modstandsbevægelsens vækst

37 Jf. Claus Bryld: »Beskyttelse og terror. Arrestationer og interneringer ved befrielsen«, i Claus Bryld og Steen Weidemann (red.): Retsopgøret 40 år efter, 1986, hvor Gunnar Hansens reportage er aftrykt s. 110-114.

38 Se nærmere Bryld & Warring: Op.cit., s. 444 f.

som det afgørende. Sådan var billedet også helt entydigt på Frihedsmuseet indtil 1995. Det er ligeledes 29. august, der er optaget i den historiske kanon som udgangspunkt for undervisningen om besættelsestiden i skolen. Støtten til Hitlers krig mod Sovjetunionen, interneringen af kommunisterne, det økonomiske samarbejde – alt det lå jo forud for 1943.

Politikerne kunne hægte sig på grundfortællingen og fremstille det, som om de havde gjort passiv modstand. På den måde blev besættelsestiden til kollektiv erindring, som f.eks. blev aktiveret ved jubilæerne og tjente til at afstive den nationale selvfølelse, ja endda til at begrunde krige som Anders Fogh Rasmussen-regeringens krig mod Irak i 2003. I 1945 var det ikke populært at se tilbage og tale om en dansk accept af et nazistisk domineret europæisk storrum, som eksempelvis Stauning i en stor tale og et avisinterview gjorde det i 1941. Nogle år senere, under Den Kolde Krig, rimede det heller ikke med en vestvendt holdning.

At historikerne heller ikke for alvor – og hermed mener jeg på en anfægtet måde – tog emnet op før i de sidste 15 år, må man dog til stadighed undre sig over. Det, at man ikke kunne få adgang til arkiverne, var en vigtig del af tavshedssyndromet, men det var ikke selve årsagen. Den ligger derimod i det ønske, jeg nævnte før, om at opretholde et positivt billede af Danmark under 2. verdenskrig, et billede, som indirekte virkede styrende på forskningen, mens massemedierne udfoldede det igen og igen uden smålige bekymringer for, om det nu også var sandt.

Historiemaleriet lagde som nævnt stor vægt på besættelsens sidste år, fra 1943 til -45 – og dermed stor vægt på modstandskampen – og ikke nogen større vægt på årene fra 1940 til -43, de tre år, hvor samarbejds- eller tilpasningspolitikken var helt dominerende, og modstandsbevægelsen næsten ikke-eksisterende, i hvert fald ikke før fra sommeren 1942. Man skal ikke glemme, at samarbejdspartierne ved folketingsvalget i marts 1943 fik 95 pct. af stemmerne, altså en massiv opslutning bag samarbejdspolitikken. Der opstod en slags efterrationalisering eller kollektiv fortrængning, som menneskeligt set er yderst forståelig, men som retrospektivt forenkede og dermed også heroiserede tiden under besættelsen. Det overvældende flertal af danskere havde faktisk ikke været aktive i modstandskampen, men forholdt sig af forskellige årsager afventende, selvom langt de fleste var imod nazismen og den tyske besættelsesmagt – og jo mere, jo længere besættelsen varede. Der var opsparet et vældigt had til nazisterne og besættelsesmagten i 1945, men samtidig må der have været en indeklemthed, måske med et stænk af dårlig samvittighed over selv at have forholdt sig passivt,

en indeklemthed, som gav dele af den folkelige reaktion i foråret og sommeren 1945 med de mange overgreb på tyskerpiger, arrestanter og internerede et skær af hysteri.

Den kappe, man kunne kaste over de stærke følelser, var den nationale eller patriotiske kappe. Det skete alt sammen i patriotismens navn, og mange af de såkaldte sidste dages hellige, som havde holdt sig helt eller delvis udenfor under besættelsen, kunne nu i bagklogskabens lys se sig selv som frihedskæmpere, der sloges for Danmark, om end det skete lidt sent.

De folkelige reaktioner ved befrielsen og i de næste måneder var som sagt fuldt forklarlige i et socialpsykologisk lys. Og man kan vel dårligt bebrejde hr. Jensen eller fru Hansen, at de pludselig havde glemt deres passivitet i de første besættelsesår eller måske hele vejen igennem. Det var også vigtigt for demokratiet som ideologi og politisk system, at det blev slået fast med syvtommersøm, hvem der var taberen, nemlig nazismen og Hitler-Tyskland, og hvem der var vinderen. Derimod er det straks sværere at sige, at krigsafslutningen betød en entydig sejr for demokratiet. Den stærkeste magt mod Hitler, nemlig Sovjetmagten, var ikke et demokrati, men et diktatur. Stalins magt blev befæstet i 1945, og sovjetimperiet blev skubbet helt frem til Elben. Europa blev altså delt. Ingen stemmer rejste sig imod det. Og heller ikke i flere vestlige lande var demokratiet ganske rodfæstet i 1945; det var det i England og USA, men her var der til gengæld meget store klasseforskelle, som gjorde demokratiet til mere af et formelt politisk system end til en samfundstilstand, hvor borgerne havde opnået en vis grad af lighed. Demokratiets storhedstid i vesten kom med den økonomiske højkonjunktur, der begyndte i 1950'erne, og som mange steder, især i Skandinavien med de stærke arbejderbevægelser, skabte moderne velfærdssamfund med en relativt høj grad af lighed mellem borgerne.

I dag har vi en helt anden verden end i 1945, fyldt med nye farer, men også, i hvert fald i vesten, med en langt mere rodfæstet demokratisk opfattelse end dengang. Det er måske også derfor, besættelsestiden stadig kan interessere; den var meget forskellig fra nutiden – ja, ideologierne og fanatismen forekommer næsten som et fjernt spejl, vi har svært ved at genkende os selv i – og er måske netop derfor interessant for nutidsmennesker. Hvem vil i dag, i vesten i hvert fald, risikere livet for en ideologi, sådan som både højrefløjen og venstrefløjen ville under besættelsen? Den fascinationskraft, der udgår fra både modstandsbevægelsen og dens modpol, de østfrontfrivillige, er stor. Men det handler naturligvis ikke kun om fascination; bortset fra de idealer,

der blev kæmpet for, var tiden jo rig på moralske og etiske valg, der ikke er bundet til tiden, men har almen gyldighed.

Vi kan stille os selv spørgsmålet: Hvad ville *jeg* have gjort under besættelsen? – det burde man måske også gøre på Frihedsmuseets fremtidige udstilling – og prøve at være så ærlige med besvarelsen som muligt, selvom vi naturligvis ikke kan gentage historien. De fleste vil nok helst anbringe sig selv i modstandsbevægelsen, men når man ser på, hvor lidt modstand, der er i den danske befolkning i dag i forhold til snart sagt alt, som andre vedtager, er det måske ikke særlig sandsynligt, at de ville være havnet lige netop dér. Men spørgsmålet i sig selv kan måske vække til eftertanke om, hvad det er vi bør gøre modstand mod i dag.

Det kunne også være Frihedsmuseets opgave.